

**O`RTA OSIYO MASHHUR YOZUVCHISI ABDULLA
QODIRIY
ЗНАМЕНИТЫЙ ПИСАТЕЛЬ СРЕДНЕЙ АЗИИ
АБДУЛЛА КАДИРИ
FAMOUS WRITER OF CENTRAL ASIA ABDULLA QADIRI**

Mirzajonova Mohinur Ulug`bek qizi

Andijon Davlat Chet tillari instituti ingliz tili yo`nalisi 2-bosqich talabasi

Аннотация. Ushbu maqolada Abdulla Qodiriyning hayoti va ijodi, yozgan asarlari, mashhur asarlarining dunyo miqiyosida tutgan o`rni va hu kabi ma`lumotlar berib o`tilgan.

Аннотация. В данной статье представлена информация о жизни и творчестве Абдуллы Кадири, его творчестве, месте его знаменитых произведений в мире и т.д.

Annotation. This article provides information about the life and work of Abdulla Qadiri, his works, the place of his famous works in the world, etc.

Kalit so`zlar: Dramaturgiya, asarlar, jadid matbuoti, pyesa, hikoya.

Ключевые слова: Драматургия, произведения, современная пресса, пьеса, повесть.

Key words: Dramaturgy, works, modern press, play, story.

Abdulla Qodiriy (asosiy taxalluslari: Qodiriy, Julqunboy) (1894.4.10-Toshkent-1938.10.4) – XX-asr yangi o‘zbek adabiyotining ulkan

namoyandasi, o'zbek romanchiligining asoschisi; 20-yillardagi muhim ijtimoiy-madaniy jarayonlarning faol ishtirokchisi. Bog'bon oilasida tug'ilgan.

Otasi Qodirbobo (1820—1924) xon, beklar qo'lida sarbozlik qilgan, rus bosqini paytida (1865) Toshkent mudofaasida qatnashgan. Otasi boshidan o'tgan sarguzashtlar Abdulla Qodiriyning qator asarlari, xususan tarixiy romanlarining yuzaga kelishida muhim rol o'ynagan. Abdulla Qodiriy musulmon maktabida (1904–1906), rus-tuzem maktabida (1908–12), Abulqosim shayx madrasasida (1916–17) ta'lim oldi; Moskvadagi adabiyot kursida (1925-26) o'qidi. Yoshligidanoq qadimgi Sharq madaniyati va adabiyoti ruhida tarbiya topgan; arab, fors va rus tillarini o'rgangan. Jahon adabiyotini ixlos bilan mutolaa qilgan. Otasi Qodirmuhammad Eski Jo'va mahallasi Xo'ja ko'chasida yashovchi Hojimuhammad boboning 1822-yilda tug'ilgan ikkinchi o'g'li edi. Hojimuhammadning Toshmuhammad hamda Xayriniso ismli o'g'il va qizi ham bo'lgan. Qodirmuhammad baquvvat, serg'ayrat, shijoatli va dunyo ko'rgan kishi bo'lib, yigitlik chog'larida xon va beklar qo'lida sarboz bo'lgan. U Eski Jo'va bozorida baqqollik do'koni ochib, ipak, idish-tovoq, choy kabi mollar bilan savdo qilgan. Tijorat vaji bilan uzoq shahar-mamlakatlarga safar qilgan. Qodirmuhammad 1870-yilgacha savdoda, keyin Samarqand darvoza Eshonguzar mahallasidan yer olib bog'bonlik bilan shug'ullangan. To'rt marta uylangan. Bunga farzandsizlik vaji sabab bo'lgan. Qodirmuhammad to'rtinchi bor 50 yoshlar atrofida 15-16 yashar Josiyat bibiga uylangan. Ular 1879-yilda o'g'il ko'rib Rahimberdi deb ism qo'yganlar. Ammo undan keyingi tug'ilgan o'n ikki farzand sababsiz nobud bo'lgan. Bu holdan irim qilgan Qodirmuhammad oilasi Eski Jo'vadagi hovlisini sotib Samarqand darvoza Eshonguzar mahallasidagi yeriga ko'chib o'tadi va o'sha yerda yashay boshlaydilar. Mana shu maskanda Abdulla Qodiriy dunyoga kelgan. Undan so'ng 1897-yilda Qodiriyning ukasi Quدراتilla tug'ilgan. Qodirmuhammad uzoq umr ko'rib 1924-yil 5-aprelda 103 yoshda vafot etgan. Akasi Rahimberdi Robiya ismli qiz bilan oila qurib oddiy hayot kechirgan. Rahimberdi duradgorlik kasbini egallagan. Abdulla Qodiriy akasidan toqi yo'nishni o'rgangan. U 1963-yilda vafot etgan. Ukasi Quدراتilla 1897-yilda tug'ilgan. Abdulla Qodiriy yoshligida

bolalarcha sho'x bo'lgan. Uning bolaligi Eshonguzar mahallasida o'tgan. Qodirmuhammadning ilmi bo'lmasa-da, farzandlarining ta'lim olishiga katta e'tibor bergan. U: "O'zimni xatim yo'q-da, bo'lmasa hammangni barmog'imda o'ynatardim", degan so'zlarni ko'p takrorlagan. Bog'da mehnatning ko'pligiga qaramay o'g'li Abdullani maktabga bergan. Akasi Rahimberdining esa o'qishga unchalar qiziqishi bo'lmagan. Abdulla Qodiriy dastlab 1904–1906-yillarda musulmon maktabda ta'lim olgan. Dastlabki savodini Zangi ota mahallasidagi mulla Olim va mulla Ziyo domlalaridan olgan. Qodirmuhammadning uch o'g'li ham shu domlalar qo'lida o'qigan. Qodiriy ushbu muallimlardan tashqari Mirlar mahallasidagi Yusufxon domla va Chorsuga yaqin joyda joylashgan mulla G'ulom ismli muallimlardan ta'lim olgan. So'ng 1908–1912-yillarda Abdulla Qodiriy rus-tuzem maktabida o'qigan. Bu maktab Samarqand darvoza mahallasidagi Akrom savdogarning tashqi hovlisida joylashgan bo'lib, "7-son rusko-tuzemnaya shkola" deb atalgan. U Toshkent shahridagi Abulqosim shayx madrasasida 1916-1917-yillarda arab va fors tillaridan tahsil olib sarf va nahvni yaxshi o'rgangan. Ta'lim bilan birga jadidchilik harakati namoyandalariga fikrdosh bo'lib, milliy matbuotda o'z ijodi namunalarini nashr etgan. Ilmini oshirish va jahon adabiyoti bilan tanishish uchun 1924–1925-yillarda Toshkent Vaqf sho'basining ko'magida Moskvadagi Valeriy Bryusov nomi bilan ochilgan adabiyot institutida o'qigan.

Faoliyati. Oiladagi iqtisodiy yetishmovchilik bois Abdulla Qodiriy 12 yoshidan bir boyning xizmatiga kirib ishlaydi. Rus-tuzem maktabini tamomlagach bir muddat ishsiz yurgan. U 17–18 yoshlarida Chorsu bozorida savdo bilan shug'ullanuvchi Rasulmuhammadboyga prikazchilikka yollanib, uch-to'rt yil ishlagan. Prikazchilikda 1915-yilga qadar ishlagandan so'ng, savdogarning ishi orqaga ketib uyga qaytishga majbur bo'ladi. Bu vaqtda u akasi bilan toqichilik qilib, kunbay ishlarda hamda uyida bog'bonlik bilan mashg'ul bo'lgan. Rossiya imperiyasi tuzumi tugatilib, 1917-yil fevral va oktabr voqealaridan keyin uning hayotida ham, ijodida ham o'zgarishlar ro'y berdi. Hukumatga ishga kirib Toshkent eski shahar ozuqa qo'mitasining sarkotibi (1918), "Oziq ishlari" gazetasining

muharriri (1919), Kasabalar sho'rosining sarkotibi (1920) va boshqa sovet idoralarida ishladi. "Ishtirokiyun" va "Qizil bayroq" gazetalarida adabiy xodim bo'lib faoliyat yuritdi. "Mushtum" jurnali tashkilotchilaridan va tahrir hay'ati a'zosi (1923-26) bo'lim ushbu jurnal va gazetalarda o'z maqolalarini nashr ettiradi.

Ilmiy-adabiy merosi. Abdulla Qodiriy ijodi 1913-1914-yillarda boshlandi. U shu yillari barcha ilg'or fikrli yoshlar qatori jadidchilik harakatiga qo'shilgan va o'zining ilk asarlarida ma'rifat, millat taraqqiyoti va hurligi g'oyalarini targ'ib eta boshlagan. Qodiriy dastlab ma'rifiy she'rlar yozdi. 1914-yilda "Ahvolimiz", "Millatimiz", "To'y" kabi she'rlari jadid matbuotida e'lon qilinadi. 1915-yili u Behbudiyning "Padarkush" fojiasi ta'sirida "Baxtsiz kuyov" pyesasini yozadi. So'ng o'zi "milliy ro'mon" deb atagan "Juvonboz" hikoyasini yaratadi. Bu asarlar ham avvalo ma'rifatparvarlik qarashlari mahsuli bo'lib, jamiyatdagi chirkin illatlar va qoloq urf-odatlarini keskin tanqid qilishga yo'naltirilgan. Abdulla Qodiriy — Alimov, Julqunboy, Shoshiy, Boyqush, Dumbulboy, Dumbulboy jiyani, Dumbuldevona, Dumbulnisa, Dumbulboy o'g'li, J-boy, Jarqinboy, Jiyan, Jiyaningiz Mushtum, Indamas So'fi, Yo'lovchi, Kalvak mahzum jiyani, Kalvak mahzum shoshiy, Kampir, Karnaychi, Kolxozchi, Lakalang mahzum, Mavlonkufr, Mulla Julqunboy, Mushtum, Ovsar, Saniyxudo, Chin do'st, Chirmandabotir, Chi chora, Shapaloqmahzum, Shilg'ay, A.Q, U-boy kabi o'ttizdan ortiq taxalluslar bilan ijod qilgan. 1919-1920-yillarda "O'tgan kunlar" romanini yozib tugallab, 1926-yilda to'la nashrini e'lon qiladi. Bu to'laqonli realistik ilk o'zbek romani bo'lib, Qodiriyning jadidona siyosiy qarashlari yuksak badiiy ifodasini topgan asar edi. 1928-yili yozuvchi "Mehrobdan chayon" romanini e'lon qildi. 1934-yilda esa "Obid ketmon" qissasini yozadi. Uning ko'plab she'r, maqola va hikoyalari "Sadoyi Turkiston", "Ishtirokiyun", "Qizil bayroq", "Turkiston" gazetolari, "Oyna", "Inqilob", "Mushtum" jurnallarida nashr etilgan.

Tarjimonlik sohasi 1925-yilda tatar fizik olimi Abdulla Shunosiyning "Fizika", 1935-yilda N. V. Gogolning "Uylanish", 1936-yilda A. P. Chexovning "Olchazor" asarlarini o'zbekchaga tarjima qildi.

Oilasi. Abdulla Qodiriy 1914-yil Rahbarnisa Rasulmuhammadboy qiziga

uylanadi. Ulardan Nazifa (1916), Habibulla (1918), Adiba (1924), Mas'ud (1926) hamda Anisa (1928) ismli farzandlar dunyoga keladi. Abdulla Qodiriyning ayoli Rahbarnisa 1943-yil 6-martda vafot etgan. Qizi Nazifa Eski Jo'va Tinchob mahallasida yashovchi Muhammad Aminbek ismli kishi bilan turmush qurgan. Farzona ismli qizlari bo'lgan. O'g'li Habibulla 1919-yili tug'ilgan. 1945-yil 29-mayda qamoqqa olinib 10-yil muddatga hukm qilingan. U 1955-yilda qamoqdan chiqqan. So'ng o'qishini tiklab 1962-yilda Toshkent davlat tibbiyot institutini tamomlagan. Shifokor bo'lib xizmat qilgan. Adabiy faoliyatini 1958-yildan boshlagan. "Nilufar" hikoyalar to'plami (1964), "Afrikaga sayohat" (1966), "Yaman-Misr taassurotlari" (1967) safar ocherklari, "Otam haqida" xotira kitobi (1974), "Qora arab" hikoyalar to'plami (1978) chop etilgan. Habibullo Qodiriy 1987-yili vafot etgan. Ikkinchi o'g'li Mas'ud Abdullayev ham Toshkent davlat tibbiyot institutida o'qigan. Shifokor bo'lib ishlagan. O'zbekiston Mustaqilligini ko'rib 1996-yilda vafot etgan. Qodirmuhammad otadan Abdulla Qodiriyga qolgan Samarqand darvozasidagi hovli bog' shiyponi 1945-yili Arpapoya ko'chasidagi 1-sonli bolalar uyi tasarrufiga o'tkazilgan. 1949-yilda esa yilqichilik arteliga berilgan. Hovli bog' shiyponi 1958-yildagina Abdulla Qodiriy avlodlariga qaytarilgan. Bugungi kunda Habibulla Qodiriyning katta o'g'li Xondamir Qodiriy (1957-yil tug'ilgan) tomonida ushbu uy hovli va muzey faoliyati olib borilmoqda. Qatag'oni: Abdulla Qodiriy 1926-yilda "Mushtum"da bosilgan "Yig'indi gaplar" maqolasi tufayli qisqa muddat qamalgan. Uni "O'rta Osiyo "Davlat siyosiy boshqarmasi" (DSB)ning xodimi Kurmanov tomonidan 1926-yil 8-martda hibsga olingan. Abdulla Qodiriyning uyida 1926-yil 8-martdagi DSBning 32-orderiga asosan tintuv o'tkazilib, tintuv o'tkazishda Shotursun Shosaidov, Muhamedov, Teregulov hamda Abdulla Qodiriyning o'zi ishtirok etgan. Shundan so'ng tergov organlari ish boshladi. Sud organlari tomonidan Abdulla Qodiriy shaxsi sinchiklab o'rganila bordi. Qamoqqa olinganiga qaramay tergovga chaqirilmay qamoqxonada yotadi. Shu bois Abdulla Qodiriy 1926-yilning 22- martida DSB komendantiga ariza bilan murojaat qiladi. Unda: "Shu yilning 8 martida hibsga olindim va hanuzgacha nazorat

ostida qamoqda saqlanib kelinmoqdaman. Haligacha so'roqqa chaqirilganim yo'q. Umuman, ne gunohlarim uchun ayblanayotganligim men uchun qorong'u. Zarracha bo'lsa-da, o'zimni qora sezayotganim yo'q, shunday bo'lsa-da, mening ishim kimda ekanligini aniqlab, zudlik bilan tergovga chaqirishlaringizni so'rayman. Aks holda, o'zimni qurbon qilsam-da, 24-martdan boshlab ochlik e'lon qilaman", deb yozgan edi.

Qodiriyning arizasi inobatga olinib, so'roqqa chaqiriladi. Tergovda u o'zi haqidagi bor haqiqatni aytadi. So'rov 1926-yilning 24-martida DSBning maxsus bo'limi vakili Agidullin tomonidan olib borilgan. Qodiriyga tergov jarayonidan anglashila boradiki, unga qarshi qo'zg'alayotgan aybnomaga asos bo'lgan ashyoviy dalil "Mushtum" jurnalida e'lon qilingan "Yig'indi gaplar" maqolasi edi. Ish shu tariqa jiddiy tus ola boradi. Tergovchilar har bir mayda "material"larigacha ahamiyat berib sinchkovlik bilan aybnomalarni to'ldirib borib, ishga doir hujjatlar kundan-kun ko'payib borgan. Dastlab uning aybnomasiga "Abdulla Qodirov "Mushtum" jurnalining muharrir yordamchisi lavozimida ishlagan paytda, o'z vazifasidan foydalangani holda muharrirning qat'iy taqiqiga qaramay jurnalning 27-sonida "Yig'indi gaplar" maqolasini bostirgan. Mohiyati jihatidan mazkur maqola ochiqdan-ochiq O'zbekiston hukumati va Kompartiyasining rahbarlarini obro'sizlantirish hamda shu bilan birga Kommunistik partiyaning muhim tadbirlarini tanqid qilish va masxara qilish ruhi bilan yozilgan. Muallif shubhasiz bu maqolani aksilinqilobiy maqsadlarda foydalanish uchun keng yoyishga uringan" deb yoziladi. Ushbu qo'yilgan ayb uchun O'zbekiston SSR Jinoyat protsessual kodeksining 72 va 105-moddasining 1-bandiga bo'yicha ish ko'riladi. Bu protokolni DSBning tergovchilari Agidullin va Belskiylar tomonidan tuzilgan edi. A.Qodiriyga ushbu aybnoma 1926-yilning 24-martida tanishtiriladi. Ammo Abdulla Qodiriy qo'yilgan ayblarga javoban "O'zimni aybdor deb tan olmayman" deya imzo chekkan. Qodiriy ishi ustidan qo'shimcha dalillar to'planib 1926-yil 3-aprelda O'zSSR Jinoyat kodeksining 116-moddasiga binoan 128, 129, 142-moddalarga amal qilingan holda ishi ko'rib chiqish ko'zda tutiladi. Bu gal ham Qodiriy aybdor emasligini bildirgan holda aybnomaga imzo chekib bergan. nasi Josiya bibining

1926-yil 2-aprelda yozgan o'g'li bilan ko'rishish va kafillikka olishga ruxsat so'rab qilgan iltimosnomasi shu yilning 13-aprelidagina ko'riladi. Biroq Toshkent viloyat sudining keyingi majlisdagi xulosasidagina javob berilishi ma'lum qilinadi. O'zbekiston Davlat prokurori Nazarovning buyrug'iga binoan mahbus Abdulla Qodirov 8-iyunda soqchi nazorati ostida Samarqandga keltirilgan. Nihoyat, ham ruhan, ham jisman horigan adibni tergov qilish tugay boradi. Sabr kosasi to'lgan Qodiriy o'ziga qo'yilgan aybnomalarni bo'yniga olar ekan, bu holni shaxsiy adovatdan boshqa narsa emasligini bildiradi. Abdulla Qodiriyning 1926-yil 8-martda qamoqqa olinishi bilan bog'liq sud ishining yakuni uch kun (15-17-iyun) davom etadi. O'zbekiston SSR Oliy Soveti Prezidiumi maxsus majlis chaqirib Markaziy ijroiya qo'mitasining Samarqand shahrida 1926-yil 17-iyundagi yig'ilishida rayosat a'zolari Oxunboboyev, Bikson, G'oziyev, Volik, Ikromov, Ivanov, Qosimxo'jayev, Rahimiy, Mavlonbekov, Strogonov, Cheloguzov ishtirok etadi. Shu bilan birga, muassasalardan: Oliy sud Qosimov, rais: Qosimxo'jayev, kotib: Rahimiy qatnashdilar. Unda "O'zbekiston SSR Oliy sudi 1926-yil 15-16-iyunda sud qilinib, ikki yilga ozodlikdan mahrum etilgan Abdulla Qodiriyning qamoq muddatini o'tamasdan ozod qilib yuborilishini so'raydi" deb qaror qilinadi. Shundan so'ng O'zbekiston SSR Oliy sudining iltimosi qondirilib, Ikki yil muddatga ozodlikdan mahrum qilingan Abdulla Qodiriy qamoq muddatini o'tamasdan ozod qilinadi. Oliy sud raisi Qodiriy qamoqdan ozod qilish haqida buyruq tayyorlaydi. O'zSSR Oliy sudi, sud kollegiyasining 1926-yil 17-iyundagi 1895-raqamli shoshilinch buyrug'i chiqarilgan.

O'zSSR MIK Prezidiumi afvi bilan 1926-yilning 16 iyunida sudlangan mahbus Abdulla Qodiriy 17 iyun soat 15.00 da ozod etilgan. Abdulla Qodiriy ikkinchi bor 1937-yilning 31-dekabrda "xalq dushmani" sifatida qamoqqa olinib, 1938-yil 4-oktabrda Toshkent shahrida otib tashlangan. Uning asarlari ham qatag'onidan keyin qattiq ta'qibga olindi. "Obid ketmon" qissasi bolshevik mafkurachilariga ma'qul kelmaydi, keskin tanqidga uchraydi; "g'oyaviy buzuqliklar va xatolar"ga to'la, "siyosiy tuturiqsiz" asar sifatida baholandi.

Yozuvchining tarixiy romanlari esa asosiy ma'nosi — millat taqdiri, birligi, el-yurt qayg'usi, mustaqilligi, shaxs erki, ijtimoiy adolat uchun kurash g'oyalari bilan yo'g'rilganligi tufayli ham hukmron mafkuraga zid asarlar bo'lib chiqdi. Millat ruhini yorqin aks ettirgan, kitobxonlarning sevimli asarlariga aylangan bu romanlar sho'ro davri siyosati uchun zararli kitoblar sifatida keskin qoralandi. Hattoki uning asarlarini o'qigan kishilar ham qatag'on etildi.

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, Abdulla Qodiriy Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Respublikasi Davlat mukofoti (1991), "Mustaqillik" ordeni bilan taqdirlandi (1994). Abdulla Qodiriy nomidagi O'zbekiston Respublikasi Davlat mukofoti ta'sis etilgan. Toshkent madaniyat institutiga, Toshkentdagi madaniyat va istirohat bog'iga, katta ko'chalardan biriga, respublikamizdagi ko'plab madaniyat muassasalariga uning nomi berilgan. "O'tgan kunlar" va "Mehrobdan chayon" romanlari asosida kinofilmlar (1969, 1973, 1996,) va ko'p seriyali telefilmlar yaratilgan.

Adib sharafiga 2018-yilda Abdulla Qodiriy nomidagi ijod maktabi va muzeyi ochildi. Abdulla Qodiriyning nabirasi Xondamir Qodiriy tomonidan berilgan apellyatsiya shikoyati ko'rib chiqilib, 1926-yil 16-iyun kuni „Yig'indi gaplar“ nomli maqolasi uchun qo'yilgan ayblov O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining Jinoyat ishlari bo'yicha sudlov hay'ati qarori bilan olib tashlandi va u oqlandi.

Abdulla Qodiriyning tarixiy romanlari 20-yillardagi yangi o'zbek adabiyoti oldida turgan murakkab g'oyaviy-badiiy muammolarning juda ko'pini yechib berib, adabiy taraqqiyotning tezlanishiga xizmat etdi.

Keyinroq o'zbek adabiyotining atoqli vakillari qatoriga ko'tarilgan Oybek, G'afur G'ulom, Abdulla Qahhor Abdulla Qodiriy ijodining katta ta'siri ostida yetuk yozuvchi bo'lib yetishdilar.

Abdulla Qodiriy ijodining milliy adabiyotlarga ta'sirini tojik, turkman, qozoq va qirg'iz adabiyotining Sadriddin Ayniy, M. Avezov, X. Deryayev, Chingiz Aytmatov singari yirik vakillari ham qayta-qayta qayd etishgan. Nemis adabiyotshunoslari N.Tun, I. Baddauf, amerikalik tadqiqotchilar E. Olvort, Xristofor Murfi, asli eronlik amerika olimi Eden Nabi Abdulla Qodiriy ijodi

bo'yicha jiddiy ishlar qilganlar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Oybek, Asarlar [19 jildli], 16-jild (Abdulla Qodiriyning ijodiy yo'li), T., 1979;
2. Qodiriy H., Otam haqida, T., 1983;
3. Abdulla Qodiriy zamondoshlari xotirasida, T., 1988;
4. Boqiy N., Qatlnoma, T., 1992; Qo'shjonov M., O'zbekning o'zligi, T., 1994;
5. Normatov U., Qodiriy bog'i, T., 1995; Normatov U., „O'tgan kunlar“ hayrati, T., 1996. Umarali Normatov, Bahodir Karimov.
6. Qo'shjonov M. Abdulla Qodiriyning tasvirlash san'ati. T.: Fan, 1966.
7. Qo'shjonov M. O'zbekning o'zligi. T., 1994
8. Mirzaev I. Abdulla Qodiriyning ijodiy evolyutsiyasi. T.: Fan, 1977.
9. Qodiriy H. Otam haqida. T., 1983
10. Normatov U. Qodiriy bog'i. T., 1995
11. Karimov B. 20 asr o'zbek adabiyotshunosligida talqin muammosi (Qodiriyshunoslik misolida). FFD dissertatsiyasi, T., 2002